

Kapitel 5

Børneværn som børneomsorg

I kapitel 3 konstaterede vi, at børneværnet som fag i praksis længe har haft et eget hjerte, et eget hovedbegreb: børneomsorg. Et sådant hovedbegreb giver mulighed for systematisk at akkumulere nye kundskaber og nye erfaringer inden for faget. Den måske største udfordring i denne sammenhæng er at opbygge resten af den faglige krop rundt om dette hjerte. Imidlertid er det et faktum, at hjertet er dårligt udforsket. Og det er dårligt defineret. Da begrebet børneomsorg også dækker en virksomhed, som almindelige forældre udøver, er det væsentligt at give en dækkende definition af dets indhold.

Problemer med begrebet børneomsorg

At anvende et begreb som børneomsorg som teoretisk hovedbegreb for et fag kan af forskellige grunde opleves som problematisk. Et aspekt er de taktiske indvendinger, som fagets udøvere kan have, f.eks. fordi begrebet associeres med et arbejde, som har (og historisk har haft) lav status. Historisk har omsorgsarbejde generelt set henhørt under det usynlige kvindearbejde i privatsfæren. Efterhånden er det som bekendt blevet gjort til lønnet arbejde, hvor kvinder traditionelt har domineret i antal. Af hensyn til behov for status og højere løn kan anvendelse af et begreb, der inkluderer ordet omsorg, på kort sigt taktisk måske være en tvivlsom affære. Imidlertid virker det, som om de mere seriøse repræsentanter for faget har et mere langsigtet og videnskabeligt perspektiv. De ser bl.a. nødvendigheden af at have et hovedbegreb, som har sine historiske rødder såvel i lovtekster som i den reelle praktiske udøvelse af faget. Begrebet børneomsorg er altså et begreb, som er frugtbart mht. mulighederne for at videreudvikle teori og praksis uden at miste fagets reelle kerne. Derfor er det i grunden andre problemer, vi tænker på, når talen er om anvendelse af begrebet børneomsorg som hovedbegreb for børneværnet som professionelt fag.

Et sådant problem er f.eks., at alle forældre – uanset uddannelsesmæssig baggrund – af samfundet som udgangspunkt bliver defineret som kvalificerede udøvere af børneomsorg. Man tager det for givet, at forældre har, hvad man benævner omsorgsevne – dvs. en naturlig evne de fleste har med sig fra fødselen mere eller mindre nedarvet. Det er først, når forældre i praksis har "vist", at de ikke har denne evne, at børneværnets professionelle personale kommer ind i billedet.

Omsorgen kan så blive overtaget af f.eks. specialuddannede pædagoger på en døgninstitution. Nu er der pludselig ikke tale om naturlige evner, men om en speciel faglig kompetence. Nogle kan opleve dette forvirrende. På linie med andre omsorgspersoner burde vel også personalet på en børneinstitution uanset uddannelse blive betragtet som kvalificerede til at udøve den daglige omsorg for børn, blot de ikke i praksis har demonstreret, at de mangler den naturlige omsorgsevne. Men hvad skal man så med den lange uddannelse? At passe et barn er vel ikke et fag, som kræver en lang uddannelse?

En tilsvarende holdning kan man støde på over for andre opgaver inden for børneværnet, f.eks. at foretage hjemmebesøg og vurdere et barns omsorgssituation efter en indberetning fra nogen eller nogle, som er bekymret for barnet. For en del år siden stod nogle politikere fra et børneværnsnævn frem i tv og fortalte om deres praktiske indsats i børneværnet. På et tidspunkt, da det var nødvendigt med et hjemmebesøg, havde det ikke været muligt at få kontakt til børneværnets sagsbehandlere på bistandskontoret. Så overtog politikerne arbejdet og gennemførte hjemmebesøget selv. De mente, at de var kvalificerede til at vurdere barnets omsorgssituation, og de begrundede det med, at de selv havde børn!

Omsorgsevne kontra omsorgskompetence

Som vi ser, er et af problemerne den udbredte forestilling om, at der findes en mere eller mindre naturlig og biologisk forankret omsorgsevne hos mennesket. Lad os derfor i stedet tage udgangspunkt i en kundskabstradition, som anerkender, at mennesket udvikler sig ved at udvikle den form for kompetence, som har overlevelsesværdi i en bestemt social, materiel og kulturel omverden.

Hvis vi har dette udgangspunkt, bliver der i børneværnet ikke tale om forældres eller pædagogers mere eller mindre gode medfødte omsorgsevne. Med udgangspunkt i den almenteoritiske referenceramme, som vi anvender i denne bog, taler vi i stedet om noget, som er meget mere dynamisk og i øvrigt socialt/kulturelt bestemt, nemlig om omsorgspersonernes *omsorgskompetence* inden for forskellige områder. På baggrund af, hvad vi har anført ovenfor om indholdet i børneomsorg, tales der altså om en kompetence til at udøve en tilstrækkelig behovs-, udviklings- og opdragelsesomsorg over for børn. Og så bliver perspektivet helt anderledes.

En evne, som er mere eller mindre statisk og medfødt, er i ringe grad afhængig af kultur, sociale forhold og samfundets udviklingsniveau. Et menneskes omsorgskompetence udvikles derimod mere eller mindre i forhold til de krav, som ligger i den aktuelle kultur, det gældende livsmønster og de sociale/materielle forhold. Når dette menneske i sin virksomhed prøver at tilfredsstille behov eller at nå et bestemt mål, udvikler det en kompetence, der er et svar på de krav, som omverdenen og den aktuelle situation stiller.

En kompetence inden for et bestemt virksomhedsfelt er en forudsætning for at mestre visse *opgaver* inden for dette virksomhedsfelt. Begrebet kompetence skal altså ses i forhold til konkrete opgaver, som et menneske med større eller mindre held forsøger at beherske eller løse. En kompetence er desuden noget, man under visse vilkår kan oparbejde eller videreudvikle. Den kan være genstand for en bevidst videreudvikling og specialisering, f.eks. gennem uddannelse, systematisk træning og erfaringer.

Med kompetencebegrebet som udgangspunkt bliver det altså muligt at rydde op i forvirringen mht. forskellene mellem forældre og professionelt børneværnspersonale som omsorgspersoner. Kravene til forældres og det faglige personales omsorgskompetence er til dels sammenfaldende til dels forskellige. På nogle områder må det børneværnsfaglige personale have en større kompetence end den, der kræves af forældre. Uddannelse, praktisk træning og vejledning skal sikre denne forskel.

For at kunne fungere som tilstrækkeligt gode omsorgspersoner for barnet må forældre imidlertid have udviklet deres omsorgskompetence til et vist niveau. Denne kompetenceudvikling kræver som regel ikke en formel uddannelse. Kompetencen bliver udviklet gennem daglig virksomhed i naturlige sociale sammenhænge i den kultur og det samfund, som personen lever i. Hvordan finder dette sted? Lad os undersøge omsorgskompetencens "naturlige" kilder lidt nærmere.

Omsorgskompetencens kilder

Forældres omsorgskompetence er altså normalt noget, de opnår og videreudvikler simpelthen ved som børn og voksne at være virksomme i deres egen kultur og deres eget samfund. Men en sådan kompetenceudvikling er ikke bevidst sådan at forstå, at der bevidst stræbes efter at udvikle en tilstrækkelig kompetence for at kunne give sine børn den omsorg, de har behov for. Menneskets mere eller mindre *spontane udvikling af kompetence* til at udøve børneomsorg er nemlig en integreret del af udviklingen af *de almene kompetencer*, som har væsentlig overlevelsesværdi i menneskets dagligliv i et bestemt samfund i en bestemt kultur. I vort samfund overføres tidligere generationers kundskaber (sammen med nye kundskaber), som er relevante for udøvelse af børneomsorg, mere eller mindre automatisk. Dette kan måske lyde

alment og abstrakt. Lad os derfor opregne de vigtigste kilder til, at et menneske mere eller mindre spontant udvikler en almen kompetence til børneomsorg i dagliglivet:

- Egen erfaring som barn.
- Almen uddannelse, skriftlig information og andre informationer formidlet gennem massemedierne.
- Egen erfaring fra sociale relationer med venner, partnere og andre mennesker, hvor behovs-, udviklings- og opdragelsesomsorg er af væsentlig betydning.
- Overførelse af kundskaber og erfaringer fra egne forældre og fra andre voksne som er blevet forældre, fra slægtninge og gennem det sociale netværk.
- Dagligt samvær med eget barn og med andres børn.

Når et par med al deres usikkerhed er gået hen og blevet forældre, har de som regel en lang kvalificeringsproces bag sig. Efter at det første barn er født, fortsættes, intensiveres og uddybes denne kompetenceudvikling gennem de daglige aktiviteter som omsorgsperson.

Lad os kommentere hver af de fem kilder til den mere eller mindre spontane kompetenceudvikling, som finder sted hos de fleste forældre.

Egen erfaring som barn

Alle forældre har været børn, og deres barndom var som regel betydeligt anderledes end deres eget barns. Selv at have været barn indebærer f.eks. at have erfaret, hvad det vil sige at være afhængig af voksne for at få tilfredsstillet sine behov. Fra sådanne erfaringer vokser der en vis indsigt og kundskab, som danner grundlag for en del af en almen kompetence i børneomsorg. Forudsætningerne for at kunne leve sig ind i, hvad det vil sige at være barn og have barnlige behov, hvad det vil sige at stræbe efter at kunne håndtere væsentlige situationer og opgaver i forskellige udviklingsfaser og at rette sig efter bestemte regler og normer osv., bliver delvis skabt ved, at man selv har været barn.

At have været barn og derefter at blive voksen giver også forudsætninger for at kunne reflektere over oplevelser og forhold i voksenlivet, som har udspring i barne- og ungdomstiden. Her er der meget at hente i den "ubevidste" opbygning af omsorgskompetencen. Selvfølgelig er det ikke alle barneverfaringer, der er egnede til at danne grundlag for omsorg for egne børn. Nogle erfaringer kan oven i købet bidrage til at begrænse senere muligheder for at udøve en god omsorg for sine børn, hvilket vi af og til ser hos børneværnets voksne klienter. Generelt set repræsenterer ens egne erfaringer fra forskellige situationer i barndommen imidlertid en væsentlig kilde til opbygning af en tilstrækkelig omsorgskompetence.

Almen uddannelse og offentlig information

Før man er blevet forælder, har man som regel gennemgået en almen skoleuddannelse. Under denne lærer man bl.a. noget om børn og deres udvikling. Videre får man i dagliglivet en mængde informationer om børn og deres liv, behov, udvikling og opdragelse igennem massemedierne – eksempelvis gennem debatter og informerende programmer i radio og tv, men også i dagspressen og i ugebladene. Al denne information danner – uden at man tænker over det – en del af grundlaget for ens voksende kompetence som omsorgsperson over for børn.

Egen erfaring fra sociale relationer til voksne

Allerede som barn er man med udgangspunkt i sine behov for samhørighed indstillet på at oprette sociale relationer til jævnaldrende. I mange af disse relationer er man med på at bidrage til, at andre får dækket forskellige behov, får tilrettelagt forholdene for deres egen udvikling på nogle områder og bliver opdraget i forhold til gruppens normer og værdier. Samtidig får

man erfaring fra andres forsøg på – eller manglende vilje til – at bidrage til, at man får dækket sine behov osv. Mange af de voksenrelationer, som udvikles, bærer præg af, at parterne har generel omsorg for hinanden. Dette gælder ikke mindst kæresterelationer i ungdomsårene og senere mere etablerede parrelationer. Før man får børn, har man måske i længere tid levet sammen med et andet menneske i en nær relation. Her har parterne mere eller mindre gensidigt sørget ikke bare for den andens behov, men også for at tilrettelægge for personlig udvikling. Af og til "opdrager" vi også hinanden i sådanne parforhold.

I alle disse virksomheder, som opretter og vedligeholder relationer med præg af omsorg, lægges en væsentlig del af det almene grundlag for den senere specifikke kompetence til at udøve daglig omsorg over for børn.

Erfarings- og kundskabsoverførelse inden for privatsfæren og det sociale netværk

Tidligere var det almindeligt, at den nybagte mor var igennem mere eller mindre rituelle oplæringsscener sammen med sin mor mht., hvordan man skal udøve den daglige omsorg over for barnet. Denne tradition findes også i dag, selv om den måske har fået andre former. Det er i hvert fald et faktum, at man som nye forældre spontant får mange gode råd og mere eller mindre uddybende vejledning fra sine egne forældre, øvrige familie, venner, som måske også er blevet forældre, og andre voksne. I øvrigt søger man som regel information, som man opfatter som anvendelig vedrørende netop den udviklingsfase, barnet befinder sig i. Man søger handlingsrelevante informationer og kundskaber kort før og efter barnets fødsel. Dette sker mere eller mindre bevidst. Nogen påbegynder en næsten regulær egen skoling ved at læse om børn og børneomsorg. De offentlige myndigheder, som man kommer i kontakt med som en direkte følge af, at man er blevet forældre, bliver nu en del af ens netværk. Ved f.eks. sundhedskontrol bliver der draget omsorg for, at forældrene får skriftlige informationer, der er praktisk anvendelige i deres virksomhed som omsorgspersoner.

Alt dette bidrager til yderligere at kvalificere forældrene som omsorgspersoner.

Samspil med eget barn og andres børn

Til sidst må vi ikke glemme en meget væsentlig kilde til at videreudvikle og uddybe den omsorgskompetence, som man allerede er i besiddelse af, når barnet bliver født, nemlig det daglige samspil med barnet og med andres børn. De erfaringer, man gør i dette samspil, er med til kontinuerligt at videreudvikle ens kompetence som omsorgsperson. Har man et barn fra et tidligere forhold, er ens generelle omsorgskompetence ved det næste barns fødsel naturligvis som regel større, end den var, da det første barn blev født.

Fra tavs til professionel kompetence

Gennem den proces, som blev antydnet ovenfor, vil forældre som regel udvikle en tilstrækkelig omsorgskompetence. I realiteten indebærer den kvalificeringsproces, som vi her er inde på, at de involverede kvalificeres til at hamle op med en mængde forskellige krav inden for forskellige livsområder. Omsorgspersonens beherskelse af disse krav i omsorgsvirksomheden manifesterer hendes eller hans omsorgskompetence inden for behovsomsorg, udviklingsomsorg og opdragelsesomsorg. Og disse krav kan vi naturligvis udtrykke på et generelt og teoretisk niveau og formulere i en almen form.

Et alment krav til behovsomsorgen kan f.eks. formuleres som et krav om at kunne identificere barnets væsentlige behov. Uden at kunne dette kan forældrene ikke bidrage til barnets behovstilfredsstillelse på væsentlige områder. Et andet krav kan formuleres som en fordring om at kende til de vigtigste behovsobjekter for barnets behovstilfredsstillelse i forskellige udviklingsfaser. Når barnets jævnaldrende venner hele dagen cykler rundt på deres nye cykler, så bør forældrene forstå, at cyklen i en sådan udviklingsfase repræsenterer et vigtigt behovs-

objekt for barnets muligheder for at tilfredsstille sine behov for samhørighed med andre børn. Forældrene bør også være vidende om, at dette at cykle i denne udviklingsfase er en væsentlig udviklingsfremmende aktivitet, som måske bør stimuleres som en del af udviklingsomsorgens tilrettelæggelse af f.eks. motorisk udvikling og selvstændighedstræning.

Næsten alle forældre har en omsorgskompetence, der opfylder den form for krav, som vi her taler om. Men hvis vi beder nogle forældre nedskrive de almene krav, som de i realiteten efterkommer med deres kompetence, så er det ikke så enkelt. Den almene omsorgskompetence, som forældre udvikler, er et eksempel på, hvad man kalder "*tavs kompetence*". Det er en kompetence, som indehaveren ikke direkte kan sætte ord på i almene termer og begreber. Den kan kun udøves i praksis. En af forældrene "ved" bare, at nu er det på tide, at Peter får en cykel. Hun eller han ved også godt hvorfor, men mangler måske sprog og begreber til at kunne give udtryk for denne viden. En årsag kan være, at man i praksis i mange tilfælde ikke har behov for en sådan begrebsliggørelse. En parallel hertil er, at en person i praksis er i stand til at benytte det norske sprog grammatisk korrekt i skrift og tale, men på opfordring ikke er i stand til at opremse alle de grammatiske regler. Der er her tale om en sproglig kompetence, som kan benyttes i praksis, men som ikke er direkte tilgængelig for personens egne begreber og sprog.

Muligheden for en sådan mere eller mindre spontan og "tavs" kompetenceudvikling er naturligvis til stede også for den, der udøver et professionelt børneværnsarbejde. Også hun eller han er jo medlem af en bestemt kultur og deltager aktivt i et bestemt samfund på et bestemt tidspunkt. Og de enkelte medlemmer af et børneværnspersonale oplever også at få egne børn. For at udvikle kompetencen inden for området børneomsorg til et niveau, som svarer til de specielle krav, der stilles til den professionelle børneværnsarbejder, kræves der imidlertid en *faguddannelse*. Det gælder, uanset om vedkommende fungerer som sagsbehandler på et bistandskontor og f.eks. foretager udredninger af forældreomsorg, eller er medarbejder på en døgninstitution med ansvar for børnenes daglige omsorg. Dette har dels at gøre med, at sammenlignet med forældrenes omsorgsvirksomhed udøves disse personers omsorgsvirksomhed inden for helt andre rammer og med udgangspunkt i en helt anden historie sammen med barnet. I forbindelse med en børneværnsfaglig indsats mødes børneværnsarbejderen og barnet i indledningsfasen som to fremmede mennesker, og der stilles helt andre krav til almenteoritisk kundskab og kompetence for f.eks. at kunne identificere barnets forskellige behov. Selv efter at have været omsorgsperson for barnet i lang tid er der en række tillægskrav, som den professionelle medarbejder eller døgninstitutionen må opfylde, for at barnet kan få en tilstrækkelig omsorg.

Af en børneværnsarbejder forventes det – i modsætning til hvad der gælder for almindelige forældre – at kravene til kompetence i børneomsorg er *bevidste* og kan *formuleres* med forankring i teoretiske kundskaber. Når omsorgskompetencens "ejer" er i stand til at formulere kravene til omsorgskompetencen på denne måde, taler vi om en *professionel omsorgskompetence*.

Børneomsorgens tre dele

På baggrund af et tidligere teoretisk arbejde (Nygren, 1990) skal vi nedenfor præsentere en analyse og videreudvikling af begrebet børneomsorg som alment begreb. Børneomsorg er en virksomhed, der stiller store krav til omsorgspersonen og hendes eller hans omsorgskompetence. Dette er uafhængigt af, om man udøver omsorgen som en af forældrene i et par eller som professionel.

I mange henseender stilles forældre og professionelle omsorgsarbejdere over for de samme krav, når de udøver børneomsorg. På andre områder er kravene forskellige. Her skal vi behandle de *almene træk ved børneomsorg*, som er fælles for forældre og professionelle omsorgsarbejdere.

I alle typer menneskelige samfund kan det overordnede motiv for de voksnes børneomsorgsvirksomhed dybest set siges at være:

at bidrage til at sikre slægtens og kulturens overlevelse fra generation til generation.

Det almene overordnede mål, der regulerer de voksnes handlinger, kan formuleres som:

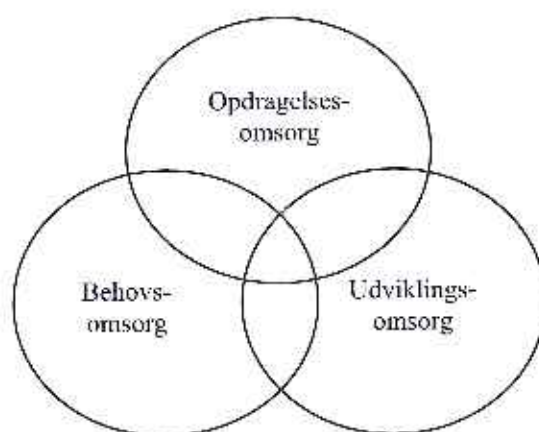
at bidrage til at barnet fysisk, psykisk, socialt og psykosocialt bliver kvalificeret til at leve et meningsfuldt liv som en selvstændig og aktiv person inden for den kultur, som barnet ønsker at tilhøre i det pågældende samfund.

Når vi ser lidt nærmere på, hvad denne fysiske, psykiske, sociale og psykosociale kvalificering indebærer, opdager vi, at omsorgsvirksomhedens mål kan inddeles i tre underordnede mål. Disse tre delmål står for omsorgsvirksomhedens tre hoveddele: behovs-, udviklings- og opdragelsesomsorg.

De tre hovedtyper af omsorgsvirksomhed overlapper ofte i praksis, selv om der også kan identificeres rene behovs-, udviklings- og opdragelsesomsorgsvirksomheder. I figur 3 bliver denne overlappning illustreret med tre cirkler. Som figuren viser, kan vi udskille syv delområder af børneomsorgsvirksomhed:

- ren behovsomsorg
- ren udviklingsomsorg
- ren opdragelsesomsorg
- en kombination af behovs- og udviklingsomsorg
- en kombination af behovs- og opdragelsesomsorg
- en kombination af udviklings- og opdragelsesomsorg
- en kombination af behovs-, udviklings- og opdragelsesomsorg

Som nævnt overlapper de tre hovedtyper af omsorgsvirksomhed ofte i praksis. Nedenfor giver vi nogle konkrete eksempler på ren behovs-, udviklings- og opdragelsesomsorg samt på forskellige kombinationer af de tre typer omsorgsvirksomhed.

Figur 3. De tre hovedformer for børneomsorg.

Ren behovsomsorg

Målsætningen for behovsomsorg kan formuleres som:

- at bidrage til at barnets væsentlige behov bliver tilfredsstillet på de for barnet hensigtsmæssige tidspunkter.

Og hvori består så hovedopgaven i den voksnes børneomsorg? Hvordan kan vi formulere selve *kernen* i behovsomsorgen? Hvis vi ser på virksomheden fra omsorgspersonens perspektiv, kan vi opsummere indholdet i behovsomsorgen ved at angive, hvad denne person skal sørge for:

- Hun eller han skal tilskynde til, motivere for og vejlede forskellige virksomheder, som tilfredsstiller barnets eksisterende behov.
- Hun eller han skal gøre de behovsobjekter og de genstande, som er nødvendige for behovstilfredsstillelsen, tilgængelige for barnet under dets vekselvirkning med omverdenen.
- Hun eller han skal lægge til rette for eller lette barnets brug af behovsobjekter og genstande, som er af betydning for barnets behovstilfredsstillelse.

Behovsomsorg handler altså om tre væsentlige forhold: at bidrage til at den behovstilfredsstillende virksomhed kommer i gang, at gøre nødvendige objekter og genstande tilgængelige og at lette den vekselvirkning, som derefter opstår mellem barnet og omverdenen (objekter, genstande) i den proces, som skal lede til behovstilfredsstillelse.

Den rene behovsomsorg er indrettet på at bidrage til at tilfredsstille behov, som barnet har fra fødslen eller allerede har udviklet. Et enkelt eksempel på en sådan omsorg er omsorgspersonens amning af det lille spædbarn. Men ren behovsomsorg kan vi også se i forhold til større børn, f.eks. når omsorgspersonerne om aftenen samler hele familien for at tilfredsstille behovet for nærhed og samhørighed.

I den rene behovsomsorg har omsorgspersonen ikke som målsætning at bidrage til barnets sociale, psykosociale, kognitive eller fysiske og motoriske udvikling. Og målet er heller ikke at formidle specielle grundlæggende værdier eller en ideologi. Omsorgsvirksomheden går slet og ret ud på at sørge for, at eksisterende væsentlige behov bliver tilfredsstillet.

Ren udviklingsomsorg

Omsorgspersonen skal i udviklingsomsorgen bidrage til barnets udvikling inden for følgende hovedområder:

- social udvikling
- kognitiv udvikling
- motorisk udvikling
- sundhed og fysisk udvikling
- psykosocial udvikling

Målsætningen er:

- at bidrage til at barnet udvikler sig socialt, psykosocialt, kognitivt, fysisk og motorisk på en hensigtsmæssig måde.

Der fokuseres altså på fem almene udviklingsområder i målsætningen, som kan præciseres på følgende måde:

Den voksne skal udforme sit bidrag til barnets udvikling på de fem udviklingsområder (se ovenfor), sådan at barnet udvikler forudsætninger for selv at kunne gennemføre virksomheder, som bliver grundlæggende for et for barnet meningsfuldt liv.

Når vi taler om den fysiske, motoriske og kognitive udvikling, benytter vi det traditionelle psykologiske begrebsapparat. De psykosociale og sociale udviklingsdimensioner må imidlertid kommenteres nærmere.

Når vi bringer på bane, at barnet udvikler sig *psykosocialt*, taler vi i virkeligheden om, at barnet udvikler *egne følelsesmæssigt ladede forhold til forskellige personer*, der fungerer som behovsobjekter. Det vil sige, at udviklingsomsorg også bidrager til, at barnet udvikler en dybere følelsesmæssig tilknytning til forskellige børn og voksne. Videre inkluderer den psykosociale udvikling barnets opbygning af følelsesmæssigt ladede forhold til sin egen person. I denne forbindelse står barnets *selvrepræsentation* i fokus. Denne selvrepræsentation viser sig i barnets forestillinger om sig selv – dets "*selvbillede*" – som igen danner grundlag for barnets identitetsudvikling. Sådanne selvbilleder udvikles bl.a. i samspil med andre.

Til barnets "*sociale udvikling*" hører bl.a. den del af udviklingen, som angår barnets *selvstændiggørelse* og forudsætninger for at kunne deltage i og selv *tilskynde til samspil* med andre mennesker i fælles aktiviteter. Kvalificeringen på dette område indebærer udvikling af "*sociale strategier og teknikker*", dvs. en *social kompetence* som er hensigtsmæssig i den pågældende kultur. Samfundets eller kulturens overordnede moralregler og ideologier er knyttet til, men står ikke i direkte fokus for udviklingsomsorgens kvalificering. Dette aspekt ved barnets kvalificering står i fokus i den proces, der bidrager til at opbygge opdragelsesomsorgen, hvilket vi senere skal komme ind på.

De psykosociale og sociale udviklingsdimensioner overlapper delvis. Men de berører, som vi ovenfor har antydnet, lidt forskellige aspekter ved barnets relationer til sin omverden.

På samme måde som ved behovsomsorg kan vi også i forbindelse med udviklingsomsorg formulere *kernen* i omsorgsvirksomheden ved at angive, hvad omsorgspersonen må sørge for:

1. Hun eller han skal initiere, vejlede/stimulere og motivere barnet til de virksomheder, som bidrager til at føre den sociale, psykosociale, kognitive, fysiske og motoriske udvikling op til et bestemt niveau i forskellige udviklingsfaser.
2. Hun eller han skal gøre de genstande, personer/relationer og værktøj (f.eks. lege), som er hensigtsmæssige/nødvendige for udviklingen, tilgængelige for barnet i forskellige udviklingsfaser.
3. Hun eller han skal lægge til rette for eller lette barnets anvendelse af genstande/værktøjer og barnets sociale vekselvirkning med personer, som er væsentlige for udviklingen i de forskellige udviklingsfaser.

Den rene udviklingsomsorg indebærer altså, at omsorgspersonen aktivt forsøger at bidrage til barnets sociale, psykosociale, kognitive, fysiske og motoriske udvikling. Her sættes barnets eksisterende behov ikke i fokus, selv om omsorgspersonen naturligvis tager hensyn til dem, hvis det er nødvendigt for, at barnet skal kunne deltage i den virksomhed, som har udvikling som mål. Eksempler på en sådan omsorgsvirksomhed er, at omsorgspersonen prøver at få den lille tre-årige til at deltage i at lægge et puslespil (kognitiv og motorisk udvikling), og at omsorgspersonen prøver at engagere barnet i en aktivitet, som går ud på at putte forskellige træk-lodser med forskellig form i en kasse med huller, som svarer til klodsernes form og størrelse (kognitiv udvikling). Et andet eksempel er, at omsorgspersonen aktivt træner barnet i at klare den vanskelige kunst at gå selv (motorik).

Bidrag til udviklingen af nye behov kan også siges at være en del af udviklingsomsorgen. Som et led i udviklingsomsorgen kan omsorgspersonen f.eks. introducere bamsen eller dukken som et *nyt* behovsobjekt for barnet. I denne virksomhed forsøger omsorgspersonen at formidle nogle følelsesmæssige vurderinger over for genstanden og at fortolke dens betydning for barnet osv. (social og psykosocial udvikling). En sådan formidling kan f.eks. ske gennem den kommunikation, som opstår, når den voksne og barnet leger med bamsen eller dukken.

Barnet udvikler nye følelsesmæssige behov knyttet til forskellige genstande, som den voksne introducerer under samspillet med barnet. Det drejer sig om genstande, som får forskellig følelsesmæssig betydning for barnet, og som bliver mere eller mindre væsentlige behovsobjekter.

Ren opdragelsesomsorg

Det voksne menneskes omsorg for sine børns opdragelse viser sig i mange forskellige virksomheder. I denne type omsorg står formidling af *værdier, normer* og måske hele *ideologier* i fokus. Fælles for den voksnes forskellige opdragelsesvirksomheder er, at de til dels forudsætter og bygger på de andre typer af omsorg, dvs. på såvel behovsomsorg som udviklingsomsorg. Hvorvidt målene i opdragelsesomsorgen nås er altså til dels afhængigt af, hvordan man som voksen har held med sin behovs- og udviklingsomsorg. Imidlertid gælder det modsatte ikke. Mulighederne for at udøve en bestemt behovsomsorg er f.eks. ikke direkte afhængig af en bestemt opdragelsesomsorg.

Forholdet mellem opdragelsesomsorg og behovsomsorg viser, hvordan den voksnes forskellige roller som *behovsomsorgsperson* og som *opdragelsesomsorgsperson* ofte er sammenhængende. Hvis man er – eller har været – en central person i forbindelse med barnets behovstilfredsstillelse, giver dette en legitimitet som opdrager i barnets øjne. Sagt på en anden måde: barnets eller teenagerens afhængighed af den voksne, hvad angår behovstilfredsstillelse, giver den voksne en reel eller potentiel "magtposition" over for barnet/teenageren. Denne position bliver bevidst eller ubevidst benyttet af den voksne i opdragelsesomsorgen.

Vi kan også pege på væsentlige sammenkoblinger mellem udviklingsomsorg og opdragelsesomsorg. At opdrage et barn på en bestemt måde forudsætter, at barnet har nået et udviklingsstade, der svarer til de krav, som opdragelsen på det aktuelle område stiller til barnet. Desuden bygger opdragelsesomsorgen på resultaterne fra udviklingsomsorgen. Barnet udvikler med bidrag fra den voksnes udviklingsomsorg en vis kompetence inden for et bestemt område. Opdragelsen kommer her ind i billedet på en styrende måde. Den afslører, hvordan denne kompetence skal benyttes. Hvad er "rigtigt" og tilladt, og hvad er "forkert" og ulovligt? Opdragelsesomsorgen styrer altså, hvilke motiver, værdier, mål osv. den voksne mener skal ligge til grund for barnets brug af denne kompetence i praksis.

På tilsvarende måde har opdragelsesomsorgen en styrende funktion, hvad angår de særlige *behov*, barnet bliver tilladt at udvikle. Forældre kan f.eks. forsøge at hindre, at teenagere udvikler et behov for narkotiske stoffer. Opdragelsesomsorgens værdigrundlag og mål vil desuden bestemme, *hvilke former for behovstilfredsstillelse* der bliver tilladt. Et behov for *selvhævdelse* kan måske blive opfattet som et legitimt behov, mens dette at slå et andet barn for at tilfredsstille dette behov er en form for behovstilfredsstillelse, som måske ikke accepteres.

Målsætningen for opdragelsesomsorg er todelt og kan formuleres på følgende måde:

- at bidrage til at barnet gennem egne virksomheder og på socialt accepterede måder selv bliver i stand til at tilfredsstille socialt accepterede behov
- at bidrage til at barnet på en socialt acceptabel måde klarer at integrere og i handling at forvalte sin egen udvikling på en sådan måde, at det selv kan realisere et meningsfuldt liv på et bestemt niveau i et bestemt samfund og i en bestemt kultur.

Som vi ser, tager målsætningen for opdragelsesomsorgen til dels udgangspunkt i resultaterne fra de andre to typer omsorgsvirksomhed. Opdragelsesomsorgen skal ifølge målsætningen udformes som en *proces*. Gennem denne proces skal barnets selvforvaltning af behovs- og udviklingsomsorgens resultater påvirkes i forhold til et vist værdigrundlag. Den voksne skal altså påvirke den måde, som barnet forvalter resultaterne af behovs- og udviklingsomsorgen på, i en retning, som både er socialt accepteret ifølge det nævnte værdigrundlag og i harmoni med de motiver, mål og behov, som barnet selv efterhånden udvikler.

Opdragelsesomsorgen bidrager altså til at kanalisere barnets behovstilfredsstillelse og udvikling i en bestemt retning. På denne måde kan barnet blive kvalificeret til at udfolde sig med aktiviteter, som det er væsentligt at kunne mestre i den pågældende kultur. Med udgangspunkt i denne kvalificering skal barnet eller teenageren kunne realisere et liv, som både er socialt accepteret og meningsfuldt for den enkelte. Når et ungt menneske gennem opdragelse bliver

kvalificeret til at kunne gennemføre visse virksomheder, så indebærer dette i øvrigt at disse virksomheder får en bestemt *mening* for personen. En virksomhed er ikke meningsfuld for et menneske, før den er tilkoblet bestemte motiver, behov, målsætninger og grundliggende værdier. De væsentlige motiver, behovene, målsætningerne og værdierne i de aktuelle virksomheder danner grundlag for en mere eller mindre systematiseret og sammenhængende ideologi.

I kapitel 1, hvor vi bl.a. omtalte samfundets ideologiske apparater, så vi, at familien er et af disse apparater. Det er først og fremmest inden for opdragelsesomsorgen, at familiens ideologiske "opgave" kommer til udtryk.

Begrebet ideologi anvendes her i den brede betydning, som vi beskrev i kapitel 1 med udgangspunkt i Therborns definition. Fortolket på denne måde er en ideologi et system af individets følelsesmæssige og kognitivt forankrede forestillinger om sit forhold til væsentlige dele af den ydre virkelighed. Det er forestillinger, som giver svar på tre grundliggende spørgsmål:

1. Hvad eksisterer i denne verden (og hvad eksisterer ikke)?
2. Hvad er godt, og hvad er ondt i denne verden?
3. Hvad er muligt, og hvad er umuligt i denne verden (bl.a. mht. at forandre den eksisterende virkelighed)?

Uafhængigt af hvilken ideologi der er tale om og uanset individets grad af bevidsthed om sin egen ideologi, giver den ideologi, som et individ udvikler, altid bestemte svar på disse spørgsmål. I det praktiske liv fungerer disse "svar" mere eller mindre bevidst som vejledning ved gennemførelsen af forskellige virksomheder. De ideologiske "svar" opererer derved som en integreret del af personligheden og kan ses som et aspekt ved individets status som handlende subjekt. Ideologien er altså med til at kvalificere individet som et handlende væsen inden for dagliglivets forskellige virksomhedsfelter.

Vi kan nu på denne baggrund formulere opdragelsesomsorgens substantielle indhold. Denne form for omsorg skal primært ses som den voksnes bidrag til barnets *socialt integrering* i samfundet. Hermed menes en integrering af individet i rollen som en af samfundet/kulturen socialt accepteret, virksom person. Den voksnes bidrag til denne proces kan formuleres i tre hovedpunkter, som udgør *kernen* i opdragelsesomsorgen:

- Bidrag til at udvikle nogle socialt accepterede grundliggende motiver og mål og en klar ideologi hos barnet.
- Bidrag til at udvikle bestemte former for og indhold i barnets behovstilfredsstillelse som er overensstemmende både med en vis ideologi og med barnets almene livsmotiv og mål.
- Bidrag til barnets psykologiske integrering af resultaterne fra udviklingen på de fem udviklingsområder (se ovenfor under udviklingsomsorg) på den ene side, og de ovenfor nævnte grundliggende motiver og mål og ideologien på den anden side. Gennem denne integrering udvikler barnet selv det *kompetencesæt*, som er nødvendigt for de virksomheder, der kan skabe et meningsfuldt og socialt accepteret liv på et bestemt niveau i et bestemt samfund.

I den rendyrkede opdragelsesomsorg forsøger omsorgspersonen altså at sørge for, at barnet integrerer en ideologi og nogle grundliggende motiver og mål med sine egne behov og de foreløbige resultater af den pågældende kognitive, følelsesmæssige, fysiske og motoriske udvikling.

Når barnet f.eks. har behov for et bestemt stykke legetøj, samtidig med at andre tilstedeværende børn har det samme behov, kan omsorgspersonen f.eks. prøve at formidle et grundliggende værdistandpunkt, der drejer sig om "retfærdighed" eller "det vigtige i at vise hensyn til andres behov". Måske finder dette sted derved, at den voksne intervenserer i børnenes samspil og bestemmer, hvem der først skal lege med det pågældende stykke legetøj. Måske fastlægges

en efter tur-ordning. Når omsorgspersonen prøver at formidle det aktuelle værdistandpunkt, tager hun eller han samtidig hensyn til barnets udviklingsniveau og behovsstruktur. Ved med ord at forklare og argumentere for det aktuelle værdistandpunkt på et niveau, som svarer til barnets kognitive og sproglige udvikling, bidrager omsorgspersonen til at integrere dette standpunkt i barnets udviklingsniveau. Måske bidrager denne form for intervention også til, at barnet udvikler nye motiver i legevirksomheden, som harmonerer med eller er integreret i det aktuelle værdistandpunkt.

I dette eksempel på opdragelsesomsorg er det primære mål ikke at tilfredsstille barnets eksisterende behov. Det primære er heller ikke at bidrage til f.eks. barnets følelsesmæssige eller kognitive udvikling. Målet er ud fra barnets behov og udviklingsmæssige forudsætninger at drage omsorg for, at en bestemt værdi i en ideologi bliver integreret og kommer til at udgøre en del af barnets grundlag for at lege med de andre børn. På denne måde sørger omsorgspersonen aktivt for at kvalificere barnet til en type legevirksomhed, som har en vis ideologi og visse motiver og mål som styrende rammer.

Behovs- og udviklingsomsorg

Der findes mange eksempler på, at omsorgspersonen sørger for at tilfredsstille barnets eksisterende behov, *samtidig* med at hun eller han bidrager til, at barnet udvikler sig socialt, psykosocialt, kognitivt, fysisk og motorisk.

Et enkelt eksempel er dette, at en af forældrene sætter sig med familiens teenager og spiller skak en hel aften, mens de øvrige familiemedlemmer foretager sig andre ting. En virksomhed af denne art bidrager til teenagerens kognitive udvikling, og i øvrigt bliver barnets behov for samhørighed med den ene af forældrene tydeligt bekræftet og tilfredsstillet.

Der findes også andre eksempler på aktiviteter, gennem hvilke barnet får tilfredsstillet forskellige væsentlige behov, samtidig med at den virksomhed, hvorigennem disse behov tilfredsstilles, bidrager til barnets udvikling på andre måder. Et sådant eksempel er sportsudfoldelse. Der tilfredsstilles væsentlige behov for samhørighed, når f.eks. omsorgspersonen sørger for, at den otte-årige kommer til at deltage i fodboldtræning. Og samtidig bidrager denne udfoldelse aktivt til barnets fysiske og sociale udvikling.

Behovs- og opdragelsesomsorg

Også i kombinationen behovs- og opdragelsesomsorg kan der ses mange eksempler på vekselvirkning mellem omsorgspersonen og barnet. Vi ser det måske oftest i de situationer, hvor barnet får sine behov tilfredsstillet, men hvor omsorgspersonen ikke kun sørger herfor, men tillige drager omsorg for at opdrage barnet med hensyn til *måderne* at tilfredsstille det aktuelle behov på.

Lad os sige, at barnet har lært at spise med ske. At anvende skeen er nu ikke længere en motorisk udfordring for barnet og bidrager således ikke længere til barnets motoriske udvikling. Lad os sige, at barnet alligevel bruger skeen på en måde, så måltidet bliver en temmelig snusket affære. Barnet synes, det er morsomt at hælde lidt af sovsen fra skeen ud på bordet, før skeen når frem til munden. Omsorgspersonen har lagt op til, at barnet får tilfredsstillet sit fødebehov, men reagerer på den "grisede" form for behovstilfredsstillelse, som barnet udviser. Hun eller han irettesætter barnet og prøver at sørge for, at visse værdier, som i dette tilfælde drejer sig om at spise uden at grise, bliver formidlet til barnet. Omsorgspersonen er vidende om, at barnet har de motoriske forudsætninger for at kunne spise uden at grise. Hun eller han forsøger aktivt at sørge for, at visse værdier bliver integreret som et styrende grundlag for barnets spisevirksomhed. I denne aktivitet kombineres således behovs- og opdragelsesomsorg i en vekselvirkning mellem barn og omsorgsperson.

I nogle tilfælde kan barnet eller den unge udvikle behov, som ikke kan accepteres ifølge omsorgspersonens ideologi. I sådanne tilfælde vil omsorgspersonens forhold til barnets eller teenagerens forsøg på behovstilfredsstillelse blive udformet som grænsesættende holdninger eller handlinger. Det vil sige, at opdragelsesomsorgen dominerer på bekostning af et teoretisk muligt – men ideologisk umuligt – bidrag til behovsomsorg. Et specielt eksempel er, at en teenager har udviklet et behov for narkotika.

I andre tilfælde kan omsorgspersonen acceptere et behov – f.eks. behov for samhørighed – men ikke de måder, hvorpå barnet har lært sig at tilfredsstille dette behov. Et specielt eksempel er, at moderen reagerer på, at faderen i intime samspil med datteren har lært hende at tilfredsstille sit behov for samhørighed i en mere eller mindre udtalt incestuøs relation til faderen.

Udviklings- og opdragelsesomsorg

Opdragelsesomsorgens "kanaliserende" og integrerende rolle kommer ofte klart til udtryk, når omsorgspersonen tilrettelægger en udviklingsfremmende virksomhed. Et eksempel på en kombination af udviklings- og opdragelsesomsorg er den situation, at omsorgspersonen stimulerer til udviklingsfremmende rollelege og samtidig intervenserer og hjælper til med at fortolke rollerne. I rollelegen står barnets sociale og kognitive udvikling ofte i fokus. Omsorgspersonen kan bevidst stimulere til denne form for leg med henblik på at fremme børnenes sociale og kognitive udvikling. Når der f.eks. opstår uklarhed eller uenighed om, hvordan de forskellige roller skal fortolkes og spilles, kan omsorgspersonen gribe ind og formidle nogle grundliggende værdier, motiver eller mål, som er knyttet til den rolle, der bliver diskuteret. I denne intervention tager omsorgspersonen hensyn til børnenes udviklingsniveau og prøver at sørge for, at en vis ideologi og visse mål og motiver bliver integreret som grundlag for børnenes gennemførelse af den pågældende rolleleg. På denne måde integreres den udvikling, som sker gennem rollelegen, idet børnene tilegner sig dele af en ideologi og visse motiver og mål. Omsorgspersonen sørger såvel for børnenes sociale og kognitive udvikling som for deres opdragelse ifølge en vis ideologi og visse motiver og mål. Derimod står børnenes behovstilfredsstillelse ikke i fokus i denne sammenhæng.

Behovs-, udviklings- og opdragelsesomsorg

Vi kan skitsere mange situationer, i hvilke de tre former for omsorgsvirksomhed er sammenføjede og er lige tungtvejende. Et eksempel er, at omsorgspersonen over barnet i at spise med ske. I denne virksomhed sørger omsorgspersonen bevidst for, at barnet får et eksisterende behov (for føde) tilfredsstillet, og for at barnet udvikler sin motorik. I øvrigt kan omsorgspersonen være lige så optaget af at opdrage barnet, så det udvikler den form for kompetence, som kræves i sociale samværssituationer i den kultur, som barnet skal vokse op i. Den voksne kan være optaget af at formidle en del af samfundets kultur og ritualer ved spisning, hvordan man bruger skeen, hvordan man sidder osv. Her kan også visse ritualer og værdier, som er knyttet til bestemte samfundslag, komme ind i billedet. Omsorgspersonen sørger for barnets behov og udvikling og integrerer samtidig en del af en ideologi i virksomheden.

gITE

Pär Nygren

**PROFESSIONEL
OMSORG FOR
BØRN OG
FAMILIER**

– FRA TEORI TIL VÆRKTØJ

PsykologiskForlag